

Internet – kultúra – társadalom¹

BALÁZS GÉZA

egyetemi tanár, Színház- és Filmművészeti Egyetem, Budapest; Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad

Abstrakt: Informatik und Internet haben die Welt unserer Zeit von Grund auf verändert: die Lebensumstände, die Kultur, die Medien und die Gesellschaft. wobei sie auch Auswirkungen auf die Sozialisierung und die Sprache haben. Aus der Richtung der beobachteten sprachlichen Phänomene und Veränderungen haben wir unsere Forschungen nach und nach auch auf andere soziale-kulturelle Erscheinungen ausgeweitet. Die diese Bereiche erforschende Wissenschaft nennen wir Internetlinguistik. Die von der Internetlinguistik behandelten bedeutenderen Bereiche sind die folgenden: Veränderung der kommunikativen Daseinsformen, neue Technologien und Wissensgewinnung, E- oder digitale Rhetorik, Internetfolklore, Verschlechterung von Zeichen, Internetsprache, Netzwerke, Ethik, Geschichte, Hybridisierung, digitale Pädagogik und Internetphilosophie. Meine Übersicht bietet die Zusammenfassung einer universitären Vortragsreihe.

Schlüsselwörter: Internetlinguistik, Internetsprache, Internetphilosophie, Internetpädagogik

Bevezetés: tárgy, módszer

Az informatikai világ alapvető hatással van az emberre (a gondolkodásra, kultúrára, viselkedésre, s ezeken keresztül a politikai-történeti folyamatokra). Meglátásom szerint új evolúciós „megugrás” kezdődött (biológiai > kulturális > „tervezett” evolúció). Az evolúciós „megszaladás” az ember—információ viszonyában történő változással függ össze. Megváltozik (virtuálisan kiterjed, empirikusan szűkül) az emberi érzékelés és az időtapasztalat. Az átmenet kulturális váltással (válsággal) jár, melynek jelensége: a jelzavar, kommunikációs zavar. Tudományos alapok: antropológiai nyelvészet, hálózatkutatás, kultúraelméletek, médiaelméletek, szemiotika, szociálpszichológia. Módszertani állás: technológiai determinizmus (relativizmus), amely kapcsolatba hozható a Sapir–Whorf-hipotézissel (nyelvi determinizmus/relativizmus), lényege, hogy a „technológiák” befolyásolják, meghatározzák az üzenetet (információt). A kutatás megnevezése: (inter)netnyelvészet. Első magyarországi áttekintő tanulmánykötete: Balázs—Bódi 2005; a magyar szakirodalom további fontosabb munkái: Bódi 2004, Szűts 2018, 2020, Balázs 2011, 2015, 2023.

1. Kommunikációs létformák és ezek változása. A nyelv medialitása: hangzó és írott nyelv. A kommunikáció technológiája minden esetben módosította magát a kommunikációt. A 20. századot jellemzi az akusztikus, 1970-es évektől az ikonikus fordulat. A monomedialitás multimedialitásba vált át. Egy új kommunikációs

¹ Előadássorozataim ebben a témában: 2007—2012: ELTE BTK Informatika – média – nyelv; Multimedialitás, digitális kommunikáció; Online-kommunikáció; 2000—2012: Apáczai Kiadó, Celldömölk; 2015—2020: II. János Pál Pápa Katolikus Szakkollégium, Szombathely; 2016- Partiumi Keresztény Egyetem, Nagyvárad, 2021. Nemzeti Közsolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont. Ez az összefoglaló tömör áttekintése, szűzsége *Az internet népe* (2023) című kötetemnek.

médium gyökeresen átalakítja a társadalmi lét minden területét. Az egymást követő kommunikációs létformák (médiumok) társadalom- és történelemalakító szereppel bírnak. A Gutenberg-galaxis (McLuhan 2002) formálta a gondolkodást, az Internet- vagy Google-galaxis ugyanezt teszi. A kommunikációs létformák és a kulturális rétegek (magas-, tömegkultúra, folklór) egymást váltják, illetve küzdelmet folytatnak. A kulturális javak vándorlása: hagyományozódás, folklór-elméletek (invariáns, variáns; folklorizmus, neofolklorizmus, folklorizálódás); terjedéseméletek: mediális és informatikai térben való kultúraáramlás (micélium-elmélet), mémelmélet (Balázs 2015). Új szinkretikus kultúra (összkultúra) felé tartunk.

Kulturális rétegződés, átmenetek (Király 1983):

ősi, szinkretikus kultúra		
népi kultúra (folklór)		magas kultúra (művészet)
népi kultúra	TÖMEGKULTÚRA	magas kultúra
új, szinkretikus összkultúra		

Az informatikai világ terminológiája: technokulturális, informatikai, digitális (>< predigitális), valamint metaforái: digitális bennszülött, bevándorló, írástudó, szakadék. További metaforikus megnevezések: információs szupersztráda, internet népe, screenager, „okosodás”, böngészés, Gutenberg-árva, gamification, globális falu (világfalu), globális intimszféra, vírusmarketing, online-cselekedet, álhír (koholmány).

Az új technológiák a következő fő kommunikációs funkciókat ölelik föl: 1. levélszolgálat (sms, e-mail), 2. információkeresés (házilag, honlapok segítségével, Google, RRS – segített keresés, kép, mozgókép, zene, szöveg), 3. online elérések (média, Skype, MSN, Twitter), 4. megbeszélés-vita (fórum, komment), 5. kétértelműség: információfeltöltés – cserélés (fájlcsere, „megosztó oldalak”), 6. információgyűjtés (új tudástárak, például Wikipédia), 7. kapcsolatépítés, közösségépítés (iWiW, Facebook).

Szóbeliség—írásbeliség paradigma főbb megnyilatkozástípusai

szóbeli

társalgás – pletyka – ker. média műsorvezetés – rádióinterjú – nyilvános előadás, prédikáció, beszéd

spontán	tudatos (tervezett)
---------	---------------------

firkálás – chat, tweet, komment – e-mail – jegyzőkönyv – blog – rádióhír – törvény, monográfia

írásbeli

Az internet szentje: Sevillai Szent Izidor (556–636) ókeresztény író, egyháztanító. Enciklopédikus munkáját tankönyvként használták. 1999-ben II. János Pál pápa Sevillai Szent Izidort nyilvánította az internet és a tudomány és a technika után érdeklődők védőszentjévé. Ünnepe április 4.

2. Új technológiák és az érzékelés megváltozása. A médiumok fejlődéstörténete az emberi tapasztalat szűkülésével jár együtt: $4D > 3D > 2D > 1D$. Haladunk a valós dimenziók nélküli (tapasztalhatatlan) világ felé.

$$4D > 3D > 2D > 1D$$

McLuhan (2002) szerint a média meghosszabbítja az emberi érzékelést; ám egyúttal csökken a valódi dimenziókban megélt tapasztalat.

Számítógépes kommunikáció (Terestyéni 2006):

1. sokak kommunikációja sokakkal	információkoncentráció és -megosztás
2. az információ mennyisége nő	hiperexpanzió, hipertextualitás
3. multimedialitás	vizuális, verbális, akusztikus, zenei
4. time-shift: időkérdés	szinkron (online) és aszinkron
5. osztott információtárolás	nem egy könyvtár, hanem hálózat
6. interaktivitás	passzív és aktív szerep egyaránt, két- és többirányú információáramlás
7. információszabadság	korlátlan, korlátozott (információs cégek vagy politikai intézmények)
8. digitalizáció, konvergencia	újszerű multimédia szövegek, komplex multimediális eszköz (új- transzmédia)
9. mobilkommunikáció	megszűnik a helyhez kötöttség, virtuális világokban is mozoghat
10. a nyilvánosság átalakulása	sok csatorna, figyelemmegosztás, megszűnő közös tartalmak, fragmentálódás; mozaiknyilvánosság

Az internetkommunikáció képlete:

$$IK = 3 H + 1I$$

(hálózatoság, hipertextualitás, hiperexpanzió + interaktivitás)

A képlet esetleg további szempontokkal bővíthető is:

$$IK = 5 H + 1I$$

(hálózatoság, hipertextualitás, hiperexpanzió, hiperdimenzionalitás, hibriditás + interaktivitás)

3. E- vagy digitális retorika. Kathleen Welch (1999) terminusa, az e-retorika (elektronikus retorika) a digitális/elektronikus kultúra retorikáját jelenti. Más-ként: számítógép által mediatizált retorikus kommunikáció. Szűkebb értelemben a digitális/elektronikus térben felbukkanó régi, de változó és új retorikai gyakorlatot nevezzük az e-retorika körébe tartozónak. Az új technológiákból következnek az e- vagy digitális retorika legfontosabb jellemzői: 1. A sebesség: ennek „drámai” (szövegalkakító) hatása van a tartalomra és a retorikai gyakorlatra (a nyelvre), 2. Az elérés-hozzáférés: a hierarchia-mentes terjesztésnek köszönhetően a hozzáférés lehetősége megnő, ez az elrendezés gondosságáról, logikusságáról a mennyiségre helyezi a hangsúlyt. Kevésbé fontos a meggyőzés, mindennél fontosabb a befogadó elérése (például „megosztás”), 3. A névtelenség (anonimitás): az éthosszal és a stílussal kapcsolatos keveredésekhez és változásokhoz vezet; fölvetődik általa az illőség és hitelesség kérdése is, 4. Az interaktivitás: az e-retorika ennek növekvő terjedelmével (és az újfajta éthosz jelentőségével) közösségek épülését is szolgál(hat)ja, 5. A kairosz (kedvező, szerencsés pillanat): megnő azoknak a pillanatoknak, üzeneteknek a száma, amelyek megragadhatnak másokat. Az ember naponta reagál(hat) olyan üzenetekre, amelyek olyan megkapó vagy megmozdító információkat tartalmaznak (esetleg gyönyörködtetnek, megindítanak), amelyekhez a korábbi médiumban (vagy médiumok közvetítése által) ilyen gyakran és ilyen hatékonysággal (interaktivitással) nem találkozhatott, 6. A nyilvánosság: új típusú közélet alakul ki a retorikusok és rétorok számára egyaránt. Konkrét, dokumentált, elemzett példa: a 2002. évi magyarországi sms-választási kampány (Balázs 2004), vagy például az ún. „arab tavasz”, amelyet Facebook- vagy Twitter-forradalomnak is neveztek. Napjainkban a közösségi média politikaformáló szerepe kerül a középpontba.

4. Netfolklór. Az elektronikus térben megjelenő folklórjelenségeket gyűjtőfogalommal e-folklórnak nevezzük. A netfolklór a technokulturális (informatikai, digitális) korszak technikai eszközein intermediális módon (médiumváltással) megjelenő, hagyományon alapuló, változatokban terjedő, kommunikációs létmódját tekintve leginkább a másodlagos (vagy spontán) írásbeliségben (multimediális formában) terjedő folklór. Rokon értelmű megnevezés a cyberfolklór. Az sms (rövid szöveges üzenetküldő szolgáltatás) leginkább a mobilkommunikációhoz kötődik, ezért inkább az e-folklór része, folklorisztikus jelenségeit sms-folklórnak nevezzük, és egy konkrétan meghatározott (és „zsákutcás”) technológiai korszakhoz kapcsolódik. Az e-folklór egyik kiteljesedése napjainkban az online jelenlétet biztosító Facebook- vagy lájk-folklór (Balázs 2015, Veszelszki 2017).

5. Jelromlás (a felejtés antropológiája). A jelenségek szemiotikai (jel tudományi) szempontból leírhatók úgy, mint a jelek vagy szimbólumok mértéktelen szaporodása, keveredése. A jelek vagy szimbólumok azért jöttek létre, hogy eligazodást és védelmet jelentsenek a világban. Elsajátításuk időt: tanulást és beépülést igényel. Ha a jelek vagy szimbólumok gyors változásban, átalakulásban vannak,

elveszítik eligazító, védelmet nyújtó szerepüket. A szemiózis (jelezés) folyamatos és végtelen lehetőséget kínáló folyamat, de az ember jeltermelő és jelbefogadó képessége – az agy jellemzői folytán – véges. Ha pusztán csak a túlnépesedés, versenyfutás, érzelmi visszaszorulás, tradíciók lerombolása jelenségeket vizsgáljuk, ezek mind erős hatással vannak a társadalmakat összetartó jelrendszerekre.

6. Internet és nyelv (netnyelvészet). A szóbeliség–írásbeliség paradigma meghaladása történik, kontinuum-jelenségek jönnek létre. Kialakult a másodlagos szóbeliség (Ong 1982) és spontán módon a másodlagos írásbeliség (más szóval: írott beszéd, spontán írás, digilektus, netnyelv, CMC kommunikáció). A két kommunikációs létforma eltérő stratégiákat használ:

1. beszéd
2. írás
3. (1a.) másodlagos szóbeliség
4. (2a.) másodlagos írásbeliség

Alapvető nyelviletmód-tipológiák (beszéd – írás – írott beszélt nyelv)
(Veszelszki 2017):

beszéd	írás	írott beszélt nyelv (másodlagos írásbeliség, spontán írás)
nincs eszköz	eszköz	eszköz
időben és térben korlátozott	időben és térben kevésbé korlátozott	időben és térben kevésbé korlátozott
szövegalkotó és - befogadó ugyanabban a térben	szövegalkotó és - befogadó különböző helyen	a szövegalkotó és -befogadó különböző helyen
szinkron	aszinkron	kvázi-szinkron/aszinkron
mulandó	rögzített, materiális, stabilabb	mulandó, de rögzíthető (elmenthető, kinyomtatható, sokszorosítható)
akusztikai	vizuális	vizuális
hang	betű	betű
kiegészít(het)i: testtartás, mimika, gesztusok...	a vizuális kép egészíti ki: tipográfia	vizuális kép, tipográfia, emotikon
a nyelv szuprasegmentális elemei is jellemzik	szuprasegmentális elemek áttételesen („megfagyott akusztikum”)	szuprasegmentális elemek közvetve (smiley)
folyamatos, hangkontinuum	szekvenciális	szekvenciális

időbeli	térbeli	térbeli és időbeli
deiktikus elemek	deiktikus elemek nélkül, anafora és katafora	dexis, anafora, katafora
implicit	explicit	inkább implicit
gyors gondolkodás, azonnali szövegezés	időt enged a gondolkodásra	viszonylag kevés idő a gondolkodásra (pl. cset)
csapongóbb, lazább szerkesztés	logikus, szabályosabb szerkesztés	logikus, a szóbeliséghez közelebb álló, lazább szerkesztés
ösztönösebb, normáktól jobban eltér(het)	tudatosabb, normák szigorúbb követése	az írásbeli normáktól jobban eltér(het)
lineáris	lineáris	ciklikus
többféle visszajelzés	korlátozott vagy késleltetett visszajelzés	a visszajelzés szövegformánként eltérő: e-mailben késleltetett, de gyors; csetelésnél azonnali
lehetőség az azonnali javításra, kiegészítésre, ismétlésre	nincs lehetőség az ismétlésre	késleltetett lehetőség az ismétlésre
dialogikus	monologikus	inkább dialogikus

A számítógépes szöveg jellemzője, hogy anyagtalan, az átemeléssel, törléssel gyakran kevésbé lineáris (vagyis: hipertext). A világháló gyakori nyelvi változata: internetszleng, netszleng, kiberszleng (cyberslang). A nyelvi jelenségek között feltűnő a gyakori hibázás (elütés) és a hibák iránti tolerancia, valamint a betűkkel-írásjelekkel-képekkel létrehozható jelek, ábrák (emotikonok) használata. Az ikonikus fordulatot szimbolizálja az emotikonok fejlődése: eleinte állóképek, statikus emotikonok, majd felbukkantak az állóképek sorozatát megjelenítő, mozgó, animált (dinamikus) emotikonok (vagy animatikonok).

A netnyelv vagy e-retorika körébe sorolható másodlagos írásbeliség általános (orto)grafikus jellemzői:

Helyesírástól való tudatos eltérés	kiejtés szerinti (mennyé), ly-tagadás (hüje), egybeírás (elmészteabúsba)
Rövidítések	nemtom, kb6ig, délbe
Ékezetlenítés	atmegyek hozzád
Grafostiliztika	kis- vagy nagybetűzés, betű-írásjel sokszorozás (Neeem, Mi???)
Hangulatjel (emotikon), animatikon (mozgó emotikon)	😊

Metakritikus betűk/jelek	@anarchia
Tagolatlan mondszerkesztés	Ajjaj! Naná!
Elliptikus (hiányos) szerkesztés	ma tali? ma online sörözés?
Beszélt nyelvi elemek	juhhé
Idegen (főleg angol) nyelvi elemek	no comment

7. Hálózatok a természetben, társadalomban, kultúrában és nyelvben. A hálózattudomány (hálózatelmélet, hálózat kutatás) új diszciplína, amely elmélet és módszer is lehet. Elméleti alapját természettudományos jelenségek adják (például Barabási 2010, Csérmely 2005). Módszerként a különböző szaktudományok felhasználhatják saját kutatási területükön. A matematikai gráfelmélet, a hálózat kutatás alapelvei nyomán a kisvilágság, a skálafüggetlenség, az egymásbaágyazottság és a gyengekapcsoltság szempontjából vizsgálhatók a különböző jelenségek, köztük kulturális és nyelvi jelenségek is.

8. Internet és etika, új nyelvi korlátozások (politikai korrektség). A sajtó, majd a rádió után egy véleményt, életmódot, világlátást (ideológiát) átfarmáló technikai eszköz jelent meg: a televízió (következménye: képernyő-nemzedék), majd pedig az internet és az újmédia (polimédia). Az újmédia magába olvasztja a hagyományos médiát és közösségi médiát. Jelenségek: hírfolyam, komment, véleménybuborék, átverés, álhír (koholmány). Az internet jogi és etikai szabályozásának kérdései. A szabad vélemény nyilvánítás határai. A politikai korrektség nyelvi törekvései, kritikája.

9. Internet és történelem. A média történelemformáló, kultúraalakító, korszakot jellemző, átfarmáló szerepe. (például a rádió és a diktatúra.) „Internet migráció”: internet ösztönözte, irányította migráció.

McLuhan (2002) a társadalomra-gazdaságra gyakorolt „forradalmi” hatásuk miatt a technikai médiumok (technomédiumok) öt generációját különbözteti meg:

1.	korai kéziszerszámok	(munkamegosztás)
2.	erőátviteli rendszerek, írás	átalakuló munkaszervezés
3.	könyvnyomtatás (Gutenberg-galaxis)	könyv: az első tömegtermék; kapitalizmus
4.	energiafelszabadítás, jelátalakítás (fotográfia, film, telefon, rádió) és rendszerszervezés (gép, munka, termelés)	telekommunikáció, elektronikus média (diktatúrák)
5.	kibernetikai eszközök (energiatermelés, jeltermelés, programszervezés)	informatikai/digitális fordulat; posztmodern

A média történelemformáló, kultúraalakító, korszakot jellemző, átformáló szerepe (például a rádió és a diktatúra, „internetmigráció”, Facebook- vagy Twitter-forradalom):

médium (közvetítő közeg)	történelmi-társadalmi hatás
(tagolt) beszéd	(kumulatív) kulturális evolúció, memória, hagyományátadás
írás	kiszervezett memória, felejtés
nyomtatás, sajtó	kapitalizmus, polgári forradalom, közvélemény, analfabetizmus fölszámolása
elektromosság	éjjel látás, a test kiterjesztése
elektronikus technikák (rádió, televízió, film)	tömeg, tömegkultúra, a gyermekkor elvesztése, az empirikus tapasztalat szűkülése
rádió	20. századi tömegdiktatúrák (manipuláció), zenei kultúra
televízió	globalizmus, filmkultúra
film	ikonikus fordulat, globalizmus
fénymásolás, egyéni sokszorosítás	mindenki szerző és kiadó egyben
internet	hiperkommunikáció, hibrid társadalom, posztmodern személyiség, összkultúra, összművészet

10. Hibridizáció (társadalom, kultúra, politika). A dolgok, rendszerek, azon belül például a nyelvek, nyelvi elemek keveredése természetes, sőt valamiféle innovációt vagy kreativitást mutató jelenség. Hibrid-média:

A késő-modern médiakörnyezet eltérő paraméterek mentén leírható hibrid médiumok hálózatából áll. Hibrid médiumokból, hiszen a médiumokban bemutatott médiatartalmak klasszikus műfaji határainak összemosódása mellett maguk a médiumok is hibrid jegyeket hordoznak... A rádió, a televízió, a nyomtatott sajtó és az internet médiumainak elkülönítése értelmetlenné válik, hiszen a tartalmak vándorolnak az eltérő platformok között, a használók fogyasztási szükségleteihez és az adott platform technikai igényeihez igazodva (Myat 2010).

A posztmodern világ technológiája az internet; az ennek során alakuló posztmodern személyiség bizonytalan helyzetben van, „instabil, váratlan, gyors átalakulásokra képes”. Az internet és a hibriditás a technokulturális világ terméke. Ennek nyomán az emberiség fokozott interkulturális helyzetbe kerül, ennek következménye a kulturális sokk. Szemiotikai megközelítésben a hibriditás és a kulturális sokk voltaképpen jelzavar: jelrendszerek ütközése, jelekkel kapcsolatos ismeretek konfliktusa. Az interkulturális kommunikáció számos ilyen

jelenséget ír le. A hibrid világ új alkalmazkodási formákat követel meg. Kérdés, hogyan adaptálódik ehhez az ember, avagy egy-egy közösség.

Hagyományos és új kultúra

	hagyományos kultúra	új, informatikai kultúra
ismeretszerzés (olvasás)	(főleg) lineáris	nem lineáris, hibrid
haladás	folyamatos, időbeli	nem folyamatos, nem időbeli
gondolkodási sebesség	szinkron	aszinkron
változás	lassú, fokozatos	gyors, „megugrásos”
hagyomány	hagyománykövetés	hagyományváltás
tervezés	előrelátás	pillanatnyiság, jelenlétélmény
kultúrabefogadás	írás alapú	írás+kép alapú
szövegek világa	intertextuális	hipertextualitás
nyelvi létmód	beszéd+írás	beszéd+írás+másodlagos szó- és írásbeliség
helyesírás	akadémiai	új (internetes, privát)
nyelvi változás	konvergencia (összetartó fejlődés; standardizálódás, norma)	divergencia (széttartó fejlődés; elmosódó nyelvi norma, több norma)
információ	korlátozott	korlátlan (hiperexpanszió)
tájékozódás	műveltség, tudás alapján	keresés alapján
kapcsolatteremtés	hagyomány (szokás) alapú	új formák

11. Digitális pedagógia. A digitalizáció és a hálózati lét pedagógiai vonatkozásai. Digitális pedagógián infokommunikációs eszközökre, adatbázisokra, tartalmakra épülő osztálytermi és távoktatási munkaformák, szervezési kérdések és módszertanok értendők.

Együttműködés	tudomány – oktatás – média – család
Generációelmélet	idős—fiatal, offline—online világ
	<1980 digitális bevándorló
	1980—2000 offline/online világ váltás
	1995> digitális bennszülött (always on)
Helyszínek	internet – osztályterem – távoktatás
Módszer	adatbázis-ismeret, memória, keresés, kritika

Területek	informatika – digitális tudomány (például bölcsészet) – digitális folklór – internetretorika – internetfilozófia
-----------	--

12. Internetfilozófia (összefoglalás) Ropolyi (2006) gondolatai alapján.

1. a társadalmi válság terméke	posztmodern, internet
2. a posztmodern filozófiája	internet
3. kultúraváltás	átalakuló kultúra, pl. olvasás, zene
4. a tudomány átalakul	e-filológia, e-retorika stb.
5. tudás társadalmi beágyazottsága	változik
6. az elvont tudás intézményei	szerepük gyöngül
7. a tudás új formái	enciklopédikus helyett „kereső” tudás
8. posztmodern személyiség	szabad; de instabil, kaotikus dinamika

Felhasznált irodalom

- Balázs, G. 2004. Választási sms-ek folklorisztikai-szövegtani vizsgálata. *Magyar Nyelvőr*, 2004/1. 36–53.
- Balázs, G. 2011. *Sms-nyelv és -folklór*. Budapest. Magyar Szemiotikai Társaság, Inter Kft., PRAE.HU.
- Balázs, G. 2015. Netfolklór – intermedialitás és terjedés. *Replika. Társadalom-tudományi folyóirat*. 2015/1–2. 171–186.
- Balázs, G. 2023. *Az internet népe*. Budapest. Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- Balázs, G. & Bódi, Z. (eds.) 2005. *Az internetkorszak kommunikációja. Tanulmányok*. Budapest. Gondolat, Infonia.
- Barabási, A.-L. 2010. *Villanások. A jövő kiszámítható*. Budapest. Nyitott Könyvműhely.
- Bódi, Z. 2004. *A világháló nyelve. Internetező és internetes nyelvhasználat a magyar társadalomban*. Budapest. Gondolat.
- Csermely, P. 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest. Vince Kiadó.
- Király, J. 1983. *Mozifolklór és kameratöltőtoll. A populáris filmkultúra elméletéhez*. Budapest. Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívum.
- McLuhan, M. 2002. *A Gutenberg-galaxis*. Budapest. Trezor Kiadó.
- Myat, K. 2010. Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. *Médiakutató* 2010/2. https://www.mediakutato.hu/cikk/2010_02_nyar/04_mediaelmelet
- Ong, W. J. 1982. *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. London—New York Methuen.
- Ropolyi, L. 2006. *Az internet természete*. Budapest. Typotex.
- Szűts, Z. 2018. *Online. Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei*. Budapest. Wolters Kluwer Hungary.
- Szűts, Z. 2020. *A digitális pedagógia elmélete*. Budapest. Akadémiai kiadó.
- Terestyéni, T. 2006. *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest. AKTI-Typotex.
- Veszelszki, Á. 2017. *Netnyelvészet. Bevezetés az internetes nyelvhasználatba*. Budapest. L'Harmattan.

Welch, K. 1999. *Electric Rhetoric: Classical rhetoric, oralism, and a new literacy*.
Cambridge. The MIT Press.